

*Smuta v Rossii i Potop v Reči Pospolitoj:
opyt preodoleniâ gosudarstvennogo krizisa
v XVII stoletii. Materialy Rossijsko-pol'skoj
naučnoj konferencii. Moskva, 24–26 oktâbrâ
2012 g., otv. red. Andrej Viktorovič Ūrasov,
red. Aleksandr Vital'evič Malov, Moskva 2016,
Drevlehraniliše, ss. 428*

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2019.032>

Recenzowana publikacja jest zbiorem artykułów będących pokłosiem Rosyjsko-Polskiej Konferencji Naukowej „Smuta w Rosji i Potop w Rzeczypospolitej: przykłady przewyciężenia kryzysu państwa w XVII wieku”, która odbyła się w Moskwie w dniach 24–26 października 2012 roku. Warto dodać, że jej organizatorami były dwa bliźniacze centra, powołane do życia w 2010 roku: warszawskie Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia oraz moskiewska Fundacja „Rosyjsko-Polskie Centrum Dialogu i Porozumienia”, a także rosyjska Federalna Agencja ds. Archiwów, Instytut Historii Rosji Rosyjskiej Akademii Nauk i Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych (uniwersytet) MSZ Rosji.

Konferencja ta była istotnym wydarzeniem naukowym, w którym wzięło udział wielu wiodących badaczy z obu krajów, co stworzyło możliwość kontynuowania niełatwego przecież dialogu polsko-rosyjskiego w dziedzinie historii. Już choćby z tego względu dobrze więc, że materiały tej konferencji zostały wydane. Recenzowana pozycja składa się ze spisu treści, przedmowy, trzech rozdziałów tematycznych, zawierających łącz-

nie 26 artykułów naukowych, listy skrótów oraz informacji o autorach. Do zbioru dołączono również czterostronicową wkładkę zawierającą ilustracje do artykułu Piotra Krolla. Wszystkie teksty w omawianej pozycji zostały opublikowane w języku rosyjskim – artykuły polskich autorów zostały przetłumaczone z języka polskiego.

Krótką przedmowa została w zasadzie ograniczona do wzmianki o wspomnianej konferencji. Nie zawarto w niej, niestety, żadnych, choćby bardzo ogólnych, informacji o celach, jakie przyświecały wydaniu zbioru, przesłankach, którymi kierowali się redaktorzy, ani teoretycznego uzasadnienia wybranego tematu i sposobu jego ujęcia. Nadmieniono jedynie, że struktura publikacji odpowiada podziałowi konferencji na trzy sekcje tematyczne.

Pierwszy rozdział został zatytułowany „Gosudarstvo, obščestvo i cerkov’ v Rossii i Reči Pospolitoj v usloviáh gosudarstvennogo krizisa XVII stoletia”. Otwiera go rozbudowany i głęboki artykuł Hieronima Grali pt. „Vozroźdenie iz nebytiâ: Smuta i Potop na pereput’áh nacional’nyh mifologij”. Autor, opierając się na szerokiej literaturze przedmiotu, podjął się analizy porównawczej obu wspomnianych zjawisk. Wydaje się nieprzypadkowe, że to właśnie ten tekst otwiera zbiór, jest on bowiem wskazaniem licznych płaszczyzn dyskusji wokół omawianych w zbiorze wydarzeń. W ten sposób artykuł ten wypełnia rolę swego rodzaju wprowadzenia do dalszej dyskusji. Jego dopełnieniem, choć dotyczącym jedynie sytuacji w Państwie Moskiewskim, jest poniekąd następnny tekst, „Russkoe obszczestvo v èpohu Smuty”, autorstwa Borisa Fłorii.

Również kolejne teksty w tym rozdziale poświęcono omówieniu różnych aspektów fenomenu Wielkiej Smuty. Poruszono zatem problematykę funkcjonowania struktur społecznych w okresie kryzysu państwa wraz z przybliżeniem sylwetek różnych ich przedstawicieli (Jurij Eskin, „Knâz’ Pożarskij – simvol èpohi”; Andriej Pawłow, „Gosudarev dvor v pervye gody carstvovaniâ Mihaila Romanova: na putáh vyhoda iz političeskogo krizisa Smuty”; Wiaczesław Kozliakow, „Velikaâ Smuta – bunt »obyčnyh« lûdej?”; Igor Tiumiencew, „*Tušincy* – kollektivnyj portret”), omówiono kwestie funkcjonowania struktur lokalnych (Władimir Arakczew, „Russkij gorod v graždanskoj vojne: Pskov v Smutnoe vremâ”), roli prawosławia w przezwyciężeniu kryzysu państwa (Andriej Bułyczew, „Pravoslavnye v Smute:

Russkaâ cerkov' vo vremâ litovskogo pravoslaviâ") czy sposobu funkcjonowania organów władzy (Dmitrij Lisiejcew, „Prikaznyj stroj Moskovskogo gosudarstva èpohi Smuty”). W rozdziale, wbrew jego tytułowi, poza artykułem H. Grali, nie poświęcono natomiast uwagi sytuacji w Rzeczypospolitej. Jest to pewnym rozczarowaniem, choć trzeba pamiętać, że mamy do czynienia – tylko i aż – ze zbiorem pokonferencyjnym, od którego trudno wymagać tego rodzaju kompleksowego ujęcia. Mimo to szkoda, że w rozdziale tym nie znalazł się choć jeden czy dwa teksty dotyczące kryzysu państwa polsko-litewskiego w XVII wieku.

Zasadniczo inną sytuację spotykamy w rozdziale drugim, zatytułowanym „Smuta v Rossii i Potop v Reči Pospolitoj v kontekste meždunarodnyh otnošenij i vojn XVII stoletia”. Podobnie jak rozdział wcześniejszy, otwiera go tekst polskiego badacza, który jest syntetyczną próbą porównania różnych aspektów Smuty i Potopu. W tym wypadku jest to artykuł Mirosława Nagielskiego pt. „Velikaâ Smuta i Potop v kontekste poiska Reč' ū Pospolitoj i Moskovskim gosudarstvom vyhoda iz krizisnyh situacij”. W dalszej części rozdziału zamieszczono teksty poświęcone zarówno Rosji, jak i Rzeczypospolitej. Dotyczą one udziału cudzoziemców w wydarzeniach Wielkiej Smuty (artykuły: Olega Skobiełkina, „Słužilye »nemcy« v Rossii v èpohu Smuty”; Andrzeja Przepiórki, „Polâki na słužbe samozvancev”; Tomasza Bohuna, „Pol'sko-litovskij garnizon v Kremle (1610–1612 gg.)”; Aleksandra Małowa, „Vyhodcy iz Reči Pospolitoj na słužbe carâ Mihaila Fedoroviča na zaveršaûšem ètape Smuty. 1613–1619 gg.”), wyprawy królewicza Władysława Wazy z lat 1617–1618 (Andrzej Majewski, „Poslednij pohod na Moskvu: èkspediciâ koroleviča Vladislava v 1617–1618 gg.”; Piotr Borek, „Âkub Sobeskij: relâciâ o Moskovskom pohode koroleviča Vladislava”), zachowań szlachty litewskiej w trakcie wojny z Państwem Moskiewskim w latach 1654–1667 (Oleg Kurbatow, „Neizvestnaâ armiâ carâ Alekseâ Mihajloviča: šlâhta Velikogo knâžestva Litovskogo na carskoj słužbe vo vremâ vojny Rossii s Reč' ū Pospolitoj 1654–1667 gg.”; Andrzej Zakrzewski, „Kompromiss ili izmena: šlâhta Velikogo knâžestva Litovskogo v usloviâh švedskoj i moskovskoj okkupacij 1655–1658 gg.”), a także udziału Szkotów w wydarzeniach Potopu (Oleg Nozdrin, „Šotlandcy na słužbe Rossii – Reči Pospolitoj – Švecii v seredine XVII v.”). Rozdział zamykają dwa teksty poświęcone roli Tatarów i Turcji w omawianych wydarzeniach: zarówno

Tatarów rosyjskich (Andriej Bieliakow, „Rossijskie služilye tatory v vojnah s Reč'û Pospolitoj i Šveciej v XVII v.”), jak i Chanatu Krymskiego oraz Imperium Osmańskiego (Dariusz Kołodziejczyk, „Smuta i Potop: vzglâd iz Kryma i s beregov Bosfora”).

Krótszy, choć nie mniej ciekawy poznawczo, jest trzeci rozdział, zatytułowany „Narody Vostočnoj Evropy v èpohu Smuty v Rossii i Potopa v Reči Pospolitoj: samosoznanie i vzaimnoe vospriâtie v istoričeskoj retrospektive”. Zamieszczone w nim teksty dotyczą różnych aspektów postrzegania przeszłości i konstruowania o niej narracji literackiej i historiograficznej (Dariusz Chemperek, „Velikaâ Smuta v pol'skoj literature načala XVII v.: obraz Moskovskogo gosudarstva i ego žitelej”; Hubert Łaskiewicz, „Grigorij Karpovič Kotošihin i Vespasian Kohovskij: dva vzglâda na istoriû”) oraz ikonograficznej (Piotr Kroll, „*Ad maiorem Polonorum gloriam*: Kirh-gol'm i Klušin v ikonografii XVII v.”), a także miejsca omawianych zjawisk we współczesnych programach nauczania historii w szkole (Katarzyna Błachowska, „Novoe izloženie – novaâ interpretaciâ. Velikaâ Smuta i Potop v pol'skih učebnikah po istorii (XX – načalo XXI vv.)”; Aleksandr Filiuszkin, „Smuta v rossijskich škol'nyh učebnikah”).

Nie miejsce tu, rzecz jasna, na dokonywanie szczegółowej analizy poszczególnych tekstów, należy się zatem ograniczyć do kilku uwag o charakterze ogólnym. Niewątpliwie mamy przed sobą publikację, której redaktorzy postawili sobie niezwykle ambitny cel systematycznego i wieloaspektowego ujęcia niezwykle trudnego tematu, jakim jest porównanie dwóch głębokich i wielopłaszczyznowych zjawisk polityczno-społecznych. Co ważne, redaktorów i autorów poszczególnych artykułów można pochwalić nie tylko za tę ambicję, ale przede wszystkim za wysoki poziom naukowy większości tekstów i spójność tematyczną całego tomu, wcale nieczęstą w przypadku wydawnictw pokonferencyjnych. Dzięki temu otrzymaliśmy pozycję, która nie jest jedynie zbiorem luźno powiązanych tekstów, ale jest zwarta treściowo i ma wysoką wartość merytoryczną, a przez to – potencjał, by na stałe zaistnieć w historiografii.

Warto również odnotować dobrą jakość edytorską samej publikacji. Książka jest szyta, ma twardą oprawę i miły bonus w postaci wszytej materiałowej zakładki, co ułatwia korzystanie z niej. Minusem jest natomiast dodanie ilustracji do artykułu P. Krolla w postaci oddzielnej wkładki, któ-

rą łatwo zgubić. Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby dołączenie w odpowiednim miejscu kolorowych stron z ilustracjami.

Mimo wysokiej oceny zawartości zbioru, należy jednak wysunąć kilka wątpliwości. Być może część z nich dałoby się rozwiać w przedmowie. Niestety, jak wspomniano, ograniczyła się ona do wzmianki o konferencji, której pokłosiem jest recenzowany zbiór.

Zasadnicza refleksja musi dotyczyć sposobu ujęcia tematu, wyrażonego choćby w tytule recenzowanej publikacji, poświęconej wszak „doświadczeniu przewyciężenia kryzysu państwa”. O ile użycie terminu „Smuta” (czy „Wielka Smuta”, jak przyjęło się w polskiej tradycji) na określenie kryzysu rosyjskiej państwowości na początku XVII wieku nie budzi specjalnych wątpliwości, o tyle nie można się zgodzić ze sprowadzeniem kryzysu polsko-litewskiej Rzeczypospolitej w połowie tegoż stulecia jedynie do wojny ze Szwecją.

Szkoda, że poza nawiasem zainteresowania pozostał problem kozacki, choć to przecież nic innego jak wydarzenia na Zaporozżu zapoczątkowały cały ciąg fatalnych dla państwa polsko-litewskiego lat. Dość niejednoznaczne okazało się w recenzowanej pozycji miejsce wojny Rzeczypospolitej z Rosją w latach 1654–1667. W tytule zbioru i jego poszczególnych rozdziałów pada jedynie nazwa „Potop”, choć w rzeczywistości wojnie z Państwem Moskiewskim poświęcono w zbiorze wcale nie mniej uwagi niż wojnie ze Szwecją. Oczywiście, termin „Potop” ma tę zaletę, że da się łatwo zestawić z nazwą „Smuta”. Zbitka „Smuta i Potop” sprawia jednak wrażenie pewnego, zbyt chyba daleko idącego, uproszczenia. O tyle szkoda, że, biorąc pod uwagę treść artykułów, ich autorzy czegoś podobnego wcale nie zakładali.

Nie do końca jasna jest również różnica pomiędzy tematyką pierwszego i drugiego rozdziału. Sam „kontekst stosunków międzynarodowych” (jak to ujęto w tytule drugiego rozdziału) jest oczywistością w przypadku zjawisk, w które zaangażowanych było kilka państw. Niezbyt zatem czytelny jest wybór właśnie tych, a nie innych artykułów jako bardziej niż pozostałe związanych z „kontekstem międzynarodowym”, a niektóre z tekstów (np. A. Zakrzewskiego) równie dobrze można by było umieścić w pierwszym rozdziale. Być może lepiej byłoby wydzielić w formie odrębnego rozdziału nie tyle „stosunki międzynarodowe”, co kwestie wojskowe, te bowiem stanowią sporą, a jednocześnie dość zwartą część zbioru.

Część niezwykle interesujących zagadnień została jedynie zasygnalizowana. Przykładowo, mimo odnotowania wielowyznaniowego charakteru Rzeczypospolitej (H. Grala), rozważania zawarte w poszczególnych tekstach ograniczyły się w zasadzie do problemu roli, jaką w przewyciężeniu kryzysu państwa odegrały prawosławie w Rosji i katolicyzm w państwie polsko-litewskim. Dla rozważań komparatystycznych (a taki, jak się wydaje, był przecież zamysł zbioru) niezwykle interesujące byłoby uwzględnienie roli, jaką w wydarzeniach połowy XVII wieku w Rzeczypospolitej odegrały inne wyznania.

Należy jednak raz jeszcze zastrzec, że mamy do czynienia z publikacją pokonferencyjną, będącą zbiorem tekstów różnych autorów. Wysunięte uwagi nie dotyczą w zasadzie meritum, lecz sposobu uporządkowania treści (co można przecież rozwiązywać na różne sposoby) lub ewentualnego uzupełnienia o dodatkowe problemy badawcze.

Paradoksalnie, sam fakt, że w stosunku do recenzowanego zbioru można wysuwać podobnego rodzaju uwagi co do opracowania monograficznego, świadczy o jego wysokiej wartości merytorycznej. Trzeba zdecydowanie podkreślić, że pozycja ta znacznie wykracza poza standardy materiałów pokonferencyjnych, wskazując kierunek, w którym warto byłoby podążać przy tworzeniu podobnych publikacji.

Na koniec należy wspomnieć o kwestii dotyczącej nie tyle samego zbioru, co sposobu jego dystrybucji. Ze względu na warunki grantu, w ramach którego dofinansowane zostało jego wydanie, nie trafił on do otwartej sprzedaży. Nie jest to bynajmniej ewenement wśród literatury naukowej wydawanej w Rosji. Niestety, dodatkowo ogranicza to dostępność publikacji, w tym dla polskich czytelników, co ze względu na jej niewątpliwie wysoką wartość działa na szkodę nie tylko odbiorców, jak i autorów oraz redaktorów zbioru.

Tomasz Ambroziak (Moskwa)
ORCID: 0000-0002-0125-6011